

บทที่ 1

บทนำ

ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นผลงานสร้างสรรค์อย่างหนึ่งของภูมิปัญญาไทย ที่มีความประสานสอดคล้องกับคตินิยม ชนบประเพณีของชุมชน มีความสัมพันธ์กับชีวิตความเป็นอยู่ ความเชื่อและวัฒนธรรมของผู้ผลิต และผู้ใช้ ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านของไทยมีหลายประเภท เช่น เครื่องเคลือบดินเผา เครื่องจักสาน ผ้าทอ หัตถกรรมโลหะ และการแกะสลัก เป็นต้น(วิบูลย์ ลี้สุวรรณ,2539) เครื่องจักสานไม้ไผ่เป็นงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านประเภทหนึ่งของไทยที่มีการทำกันอย่างแพร่หลายสืบต่อกันมาช้านาน มีความผูกพันใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของคนไทยในลักษณะที่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ประจำวัน ทั้งการประกอบอาชีพและการใช้สอยในครัวเรือน เช่น กระติบ กระซอน กระดัง ตะแกรง ตะกร้า กระเป่า หมวก เข่ง หลัว สุ่ม ไซ ข้อง เป็นต้น ประวัติความเป็นมาของเครื่องจักสานในประเทศไทย พบว่ามีการทำเครื่องจักสานมาตั้งแต่สมัยหินใหม่แล้ว หลักฐานที่พบเกี่ยวกับเครื่องจักสานมีปรากฏอยู่หลายแห่ง เช่น การค้นพบงานจักสานที่ไผ่เส้นตอกขนาดเล็กและบางมาก สานเป็นลายขัดปะปนอยู่กับเศษกระดูกของมนุษย์และเศษเครื่องปั้นดินเผา ที่ถ้ำใหญ่ จังหวัดกาญจนบุรี การค้นพบร่องรอยของเครื่องจักสานที่ปรากฏอยู่บนผิวของภาชนะดินเผาที่บ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี หรือเรื่องเล่าเกี่ยวกับบุญญาธิการของพระร่วง ที่กล่าวถึงการทำเครื่องจักสานเป็นภาชนะสำหรับใส่น้ำ สานขัดกันอย่างง่าย ๆ แล้วทาด้วยชันเพื่อไม่ให้รั่ว เรียกว่า “กระออมครุ” หรือ “ครุ” เพื่อช่วยในการบรรทุกน้ำศักดิ์สิทธิ์ส่งไปดินแดนขอม เมื่อประมาณกว่า 1000 ปีมาแล้ว(กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม,2532)

เครื่องจักสานไม้ไผ่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่มีความสำคัญ พอที่จะประเมินคุณค่าได้ 2 ลักษณะ คือ คุณค่าที่เกิดจากประโยชน์ใช้สอย คุณค่าทางความงามและศิลปะ

1. คุณค่าของเครื่องจักสานที่ได้จากประโยชน์ใช้สอย แบ่งอย่างกว้างๆได้เป็นคุณค่าที่ได้รับจากประโยชน์ใช้สอยทางกาย ได้แก่การสร้างเครื่องจักสานเพื่ออำนวยความสะดวกสบายในการดำรงชีวิต เช่นเพื่อใช้ในการบริโภคและการประกอบอาชีพ อีกประการหนึ่งคือคุณค่าทางใจ ได้แก่ เครื่องจักสานที่ทำขึ้นใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา ความเชื่อและชนบประเพณี เช่นการสานตุ๊กตาภาคเหนือและภาคอีสาน กว๋นน้อย กว๋นหลวง ที่สานด้วยไม้ไผ่สีของในเทศกาลและพิธีทางพุทธศาสนาของภาคเหนือ เป็นต้น

2. คุณค่าด้านความงามและศิลปะ เครื่องจักสานในภาคต่างๆของไทย โดยเฉพาะเครื่องจักสานพื้นบ้านที่ยังไม่ได้รับการพัฒนาส่งเสริม เป็นเครื่องจักสานที่มีคุณค่าทางด้านความงามและศิลปะที่มีคุณลักษณะพิเศษแตกต่างกันไป ความงามเหล่านี้เกิดจากองค์ประกอบต่างๆคือ ความงามที่เกิดจากรูปทรง โครงสร้าง ลวดลาย ความงามที่เกิดจากการเลือกใช้วัสดุ คุณค่าที่เกิดจากการแสดงออกทางอารมณ์ แสดงออกเชิงศิลปะ และคุณค่าที่เกิดจากเอกลักษณ์ลักษณะเฉพาะถิ่น(วิบูลย์ ลี้สุวรรณ,2532)

เครื่องจักสานไม้ไผ่มีหลายประเภท เช่น เครื่องจักสานที่ใช้ในการดักจับสัตว์ ได้แก่ สุ่ม ช้อง ลอบ ไซ เครื่องจักสานที่ใช้เป็นเครื่องมือในการเกษตรกรรม ปั้งก็่ คุติข้าว ชงโลงวิดน้ำ เครื่องจักสานที่ใช้ประกอบอาคารบ้านเรือนได้แก่ เสื่อ ฝาขัดแตะ เครื่องจักสานที่เป็นของใช้ในครัวเรือน ได้แก่ ตะกร้า ตะแกรง กระจอน กระจุง กระจ่า กระจเป่า พัด เป็นต้น(มาโนช กงกะนันท์,2526) จะเห็นได้ว่า เครื่องจักสานสามารถตอบสนองการใช้สอยในด้านต่างๆได้อย่างครบครัน ในบรรดาเครื่องจักสานไม้ไผ่เหล่านี้ ของใช้ในครัวเรือนถือได้ว่าเป็นกลุ่มของเครื่องจักสานที่มีมากที่สุด มีความผูกพันใกล้ชิดกับการดำรงชีวิตของคนไทยตั้งแต่เล็กจนโต คำว่า “ตักฟาก” เป็นคำที่เรียกติดปากมาแต่เก่าก่อนที่แสดงให้เห็นถึงการเกิดของเด็กบนฟากไม้ไผ่ เปลสานเป็นของในครัวเรือนอีกชนิดหนึ่งที่มีความผูกพันกับชีวิตในวัยเด็ก กระจัง กระจุง ตะกร้า กระจอนกรองกะทิ กระจาด ฝาชี กะโล่ ตะแกรงตากปลา พัด เข่ง หลัว เป็นของใช้ในครัวที่แทบทุกบ้านจะต้องมีไว้ รวมทั้งกระจเป่า หมวก ตะกร้าหมาก และของใช้เบ็ดเตล็ดในบ้าน ล้วนเป็นของใช้ในครัว ที่มีความผูกพันกับวิถีชีวิตของคนไทยในอดีต(กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม,2532)เครื่องจักสานเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นมรดกตกทอดที่มีคุณค่ายิ่ง ปัจจุบันความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ได้ผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ใหม่ๆ มาแทนที่เครื่องจักสานไม้ไผ่ เช่น มีฝาชีพลาสติกที่ทำเลียนแบบฝาชีไม้ไผ่ มีถุงพลาสติกใช้แทนตะกร้าหวี กระจเป่าหนังใช้แทนกระจเป่าที่สานจากไม้ไผ่ ทำให้เครื่องจักสานไม้ไผ่ประเภทของใช้ในครัวเรือนมีบทบาทในชีวิตประจำวันน้อยลง การถูกลดบทบาทของเครื่องจักสานทำให้เครื่องจักสานหลายชนิดได้สูญหายไป ส่วนที่เหลือ แม้จะยังมีการใช้สอยอยู่แต่ก็เป็นจำนวนน้อย เครื่องจักสานบางชนิดจะถูกนำมาประยุกต์ใช้ในหน้าที่ที่แตกต่างจากเดิม เช่น กระจุงที่เคยใช้เป็นภาชนะสำหรับใส่ข้าวไร่ของ ก็นำมาใช้ใส่เศษกระดาษ หรือเป็นที่รองกระดาษต้นไม้ ฝาชีที่เคยใช้ปิดสำหรับกับข้าว ก็ถูกนำมาประยุกต์ทำเป็นโคมไฟ(สนไชย ฤทธิโชติ,2539) การเปลี่ยนแปลงหน้าที่ใช้สอยของเครื่องจักสานที่ใช้ในครัวเรือนนี้ มีผลทำให้รูปแบบของเครื่องจักสานเปลี่ยนแปลงไป ส่งผลกระทบถึงคุณค่าของเครื่องจักสานแบบดั้งเดิมที่มีความงามสอดคล้องกับการใช้สอย และลักษณะเฉพาะถิ่น(วิบูลย์ ลี้สุวรรณ,2532)

การทำเครื่องจักสานไม้ไผ่มีขั้นตอนใหญ่ๆอยู่สามขั้นตอนคือ การเตรียมวัสดุ การสาน และตกแต่ง การเตรียมวัสดุและอุปกรณ์ สำหรับงานจักสานเป็นการจัดหาและเตรียมเส้นตอกเพื่อที่จะนำมาสาน การจักตอกจะใช้มีดบางๆจักไม้ไผ่ให้เป็นเส้นเป็นริ้วเมื่อได้เส้นตอกแล้ว ต่อไปเป็นขั้นของการสาน การสานลวดลายต้องให้สัมพันธ์กับรูปทรงและโครงสร้างของเครื่องจักสาน เครื่องจักสานแต่ละชนิดจะมีรูปแบบที่ประกอบด้วยรูปทรง โครงสร้างและลวดลายต่างกันไป รูปทรงของเครื่องจักสานจะมีความผิดแปลกแตกต่างกัน แม้บางครั้งจะมีประโยชน์ใช้สอยอย่างเดียวกันก็ตาม สิ่งที่เป็นตัวกำหนดรูปทรงของเครื่องจักสานที่สำคัญคือ วัสดุ หน้าที่ใช้สอย และคตินิยมเฉพาะถิ่น โครงสร้างของเครื่องจักสานเป็นส่วนประกอบที่สำคัญในการทำให้เครื่องจักสานคงรูปอยู่ได้ โครงสร้างของเครื่องจักสานแบ่งออกเป็น 2 ชนิดคือ โครงสร้างในตัว หมายถึง โครงสร้างที่เกิดจากลวดลายของวัสดุที่ใช้ในการสานเป็นตัวบังคับตรึงให้คงรูปอยู่ได้ เครื่องจักสานที่มีโครงสร้างในตัวได้แก่ ตะกร้า ฝาชี กระซอน เป็นต้น โครงสร้างอีกชนิดหนึ่งคือ โครงสร้างที่เกิดจากการใช้วัสดุอื่นเข้ามาเป็นโครงสร้างเสริม เครื่องจักสานที่มีโครงสร้างในลักษณะนี้ ได้แก่ กระบุง ลอบดักปลา เป็นต้น ลวดลาย คือส่วนที่เกิดขึ้นจากการสานและขัดกันของวัสดุ เพื่อให้เกิดแรงยึดระหว่างกันจนเกิดเป็นแผ่นเป็นผืนเป็นผนังของเครื่องจักสาน ลายจักสานของไทยมีมากมายหลายชนิด และมีชื่อเรียกแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น ลวดลายของเครื่องจักสาน สามารถแบ่งเป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ คือ ลายแม่บท ลายพัฒนา และลายประดิษฐ์ ลายแม่บทเป็นลายดั้งเดิม ที่มีการทำสืบต่อกันมาตั้งแต่อดีต เป็นลายพื้นฐานที่มักจะรู้จักกันโดยทั่วไป ลายพัฒนา คือลายที่มีการพัฒนาดัดแปลงไปจากลายแม่บท แต่ยังคงเหลือเค้าลายแม่ให้เห็น ลายประดิษฐ์ เป็นลายที่ช่างสานสร้างขึ้นใหม่ตามความรู้สึกนึกคิดของตนเอง โดยอาศัยลายแม่บทและลายพัฒนาเป็นพื้นฐาน อาจมีการใช้วัสดุสานเป็นลายร่วมกับตอกไม้ไผ่ หรือ มีการย้อมสีเส้นตอกแล้วนำมาสานเป็นดอกดวงและลวดลาย หลังจากทำการสานจนได้รูปทรง โครงสร้าง และลวดลายสำเร็จเป็นเครื่องจักสานแล้ว ขั้นตอนสุดท้ายเป็นการตกแต่ง คือการนำเครื่องจักสานที่สานเสร็จแล้วไปรมควันทำสี โดยควันไฟนี้จะช่วยให้เครื่องจักสานมีสีส้มสวยงาม ช่างบางคนจะใช้วิธีทาเคลือบเพื่อป้องกันมอดและปลวกกัดกินเนื้อไม้ ในปัจจุบันการป้องกันเนื้อไม้สามารถทำได้ดีและมีประสิทธิภาพดีกว่าอดีต ด้วยการอบน้ำยา(ราชวัติ งามสง่า,2535)

ในการสร้างงานจักสานไม้ไผ่ “ช่างจักสาน” เป็นผู้ที่มืบทบาทสำคัญยิ่ง เพราะเป็นผู้สร้างเป็นผู้ทำให้เกิดเครื่องจักสานไม้ไผ่ให้เราได้ชื่นชมและใช้สอยมากมายหลายชนิด ช่างเหล่านี้มีลักษณะเฉพาะของช่างพื้นบ้าน กล่าวคือ ช่างพื้นบ้านจะเป็นช่างชาว

บ้านที่ไม่ได้รับการศึกษาจากสถาบันทางการข้างอย่างเป็นระบบ ได้รับความรู้โดยการฝึกหัด ฝึกฝนจากบรรพบุรุษ จากครอบครัวหรือจากเพื่อนบ้านในหมู่บ้านของตน วิชาการช่างและแบบแผนต่างๆสืบทอดกันมาด้วยการบอกเล่าและการจดจำสืบทอดกันมา ความสามารถพิเศษของช่างพื้นบ้านเกิดจากทักษะการฝึกฝนจนมีฝีมือสูง แต่ไม่มีใครมีการแสดงออกของความคิดสร้างสรรค์อย่างศิลปิน เพราะการสร้างงานของช่างเหล่านี้ มักจะอยู่ในกรอบของขนบนิยมที่สืบทอดกันมาในกลุ่มของตน ทำให้ช่างพื้นบ้านทั่วไปไม่สามารถแสดงความคิดสร้างสรรค์ได้อย่างอิสระ แต่จะแสดงอารมณ์และความสามารถของตนออกมาด้วยความละเอียดประณีตของผลงาน(วิบูลย์ ลี้สุวรรณ,2539) ปัจจุบันความสามารถในการสร้างสรรค์ของช่างมีแนวโน้มที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้เพราะวัตถุประสงค์ในการสร้างงานเปลี่ยนแปลงไป จากที่เคยทำเพื่อใช้สอยในครัวเรือนของตนเองมาทำเป็นสินค้าเพื่อจำหน่าย ช่างต้องสร้างงานให้ตรงตามความต้องการของตลาด ต้องการปริมาณมากกว่าคุณภาพ การผลิตแบบอุตสาหกรรมทำให้ช่างเป็นเพียงผู้ทำตามสั่ง ช่างจึงแทบจะไม่ต้องใช้ความสามารถพิเศษแต่อย่างใด เพียงทำตามต้นแบบเท่านั้น นอกจากการผลิตเครื่องจักรกลไกในเชิงการค้า มีผลทำให้รูปแบบของเครื่องจักรกลไกเปลี่ยนแปลงไปแล้ว สภาพการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปได้ส่งผลต่อรูปแบบของเครื่องจักรกลไกด้วย กล่าวคือ ในยุคสมัยปัจจุบันสังคมไทยกำลังประสบปัญหาทางด้านวัฒนธรรม อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ-สังคมภายใน และการรับวัฒนธรรมสมัยใหม่จากภายนอก ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงจากภายในและภายนอกนี้ นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม-วัฒนธรรมที่ไม่มีทิศทาง สังคมชนบทได้รับอิทธิพลจากสังคมเมืองตลอดเวลาไม่ว่าจะผ่านเข้ามาทางด้านการบริหาร การปกครอง หรือมาจากความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการคมนาคม ชุมชนในชนบทมีความสัมพันธ์และพึ่งพาเมียงในทางเศรษฐกิจ มีความต้องการความสะดวกสบายและวัตถุใหม่ๆเพื่อยกฐานะของตนเองและครอบครัว การดำรงชีวิตมุ่งเน้นไปในเรื่องความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจเฉพาะตัวเองและครอบครัว (ศรีศักร วัลลิโภดมอ้างใน เมืองโบราณ,2531) แนวความคิดเกี่ยวกับการผลิตหัตถกรรมได้เปลี่ยนแปลงไป จากสภาพการผลิตเพื่อสนองความต้องการด้านพื้นฐานของตน มาเป็นการผลิตเพื่อการค้าสนองความต้องการของตลาดในเมืองและในต่างประเทศ (อุทุมพร หมั่นทำการ,2529) มีการกำหนดรูปแบบใหม่ ๆ ขึ้นมากมาย มีทั้งประดิษฐ์ขึ้นเองและทำตามแบบอย่างที่ยื่น เช่น แต่เดิมเครื่องปั้นดินเผาที่ด่านเกวียนผลิตเพียงแค่มุมน้ำ ไห เป็นสินค้าพื้นเมือง ต่อมาเมื่อเข้าไปตั้งโรงงานผลิตในเชิงอุตสาหกรรม มีการกำหนดรูปแบบใหม่โดยคนที่ออก

แบบไม้ใช้ชาวบ้านอีกต่อไปแต่เป็นศิลปินจากเมืองหลวง สินค้าเหล่านี้จะได้รับการพัฒนาอย่างรวดเร็วจนกลายเป็นสินค้าที่ติดกรรมของต่างประเทศ(ศรีศักร วัลลิโภดม,2521)

เครื่องจักสานไม้ไผ่ประเภทของใช้ในครัวเรือน เป็นผลิตภัณฑ์ประเภทหนึ่งที่มีการพัฒนาเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรม ตลอดจนมีการส่งออกต่างประเทศ ปัญหาจากการพัฒนาเครื่องจักสานก็ติดตามมาด้วย เครื่องจักสานได้ถูกเปลี่ยนแปลงความจากลักษณะเดิมหลายประการ เช่น หน้าที่ใช้สอย มีการนำกระเบื้องมาใส่เศษกระดาศ รูปทรงที่ประยุกต์ให้เข้ากับความต้องการของตลาดเช่น มีการปรับขนาดของรูปทรงให้เหมาะสมกับการใช้สอยแบบใหม่ มีความต้องการวัสดุมากขึ้น ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้มีทั้งผลดีและผลเสีย ในด้านผลดี คือ ผลผลิตเพิ่มมากขึ้น นำไปสู่การเพิ่มรายได้ของผู้ผลิตจนบางแห่งจากการที่เคยทำเครื่องจักสานเป็นอาชีพเสริมยามว่าง ก็จะกลายมาทำเป็นอาชีพหลัก ส่วนผลเสียที่ตามมาก็มีไม่น้อย ที่สำคัญคือ เริ่มขาดแคลนไม้ไผ่ซึ่งเป็นวัสดุสำคัญที่จะนำมาผลิตเครื่องจักสานไม้ไผ่ ปัจจุบันไม้ไผ่ที่นำมาใช้ทำเครื่องจักสานลดลงไปมาก มีการตัดไม้ไผ่และใช้กันอย่างฟุ่มเฟือย ไม่มีการวางแผนการใช้วัสดุ ไม่มีการปลูกทดแทน ผู้ประกอบการจักสานต้องสั่งซื้อไม้ไผ่จากท้องถิ่นอื่น ซึ่งนับวันจะหายากและราคาแพง จะเห็นได้ว่า การที่ไม้ไผ่หายาก ราคาแพง มีแนวโน้มที่จะหมดไปนี้ ได้ส่งผลให้ชาวบ้านหันไปทำการจักสานด้วยวัสดุอื่น มีการนำวัสดุสมัยใหม่ เช่น ลวดและเชือกไนลอนมาเป็นส่วนประกอบ ทำให้สูญเสียคุณค่าทางด้านความงาม การขาดแคลนไม้ไผ่นับเป็นปัญหาสำคัญและมีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของเครื่องจักสานไม้ไผ่ได้ด้วย ลักษณะของผลิตภัณฑ์จักสานไม้ไผ่มีแนวโน้มที่จะทำตามความต้องการของตลาดทำให้เอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่นเริ่มสูญหายไป พอค้าคนกลางเข้ามามีบทบาทในการซื้อขาย นำไปสู่ปัญหาการกดราคา (สาวิตรี เจริญพงศ์,2537) การผลิตเครื่องจักสานไม้ไผ่ในปัจจุบันยังได้ประสบปัญหาด้านอื่นๆอีก คือ เครื่องจักสานไม้ไผ่หลายชนิด ได้ถูกประยุกต์หน้าที่ใช้สอยจากลักษณะพื้นบ้านมาใช้ให้เข้ากับสภาพของผู้ใช้ที่มีกว้างขวางขึ้น เช่น การนำกระดาศเข้าเหนียวไปใช้ใส่สิ่งของอื่นๆ นำกระเบื้องไปใส่เศษกระดาศ การประยุกต์หน้าที่ใช้สอยนี้ แม้จะทำให้ปริมาณการใช้เครื่องจักสานไม้ไผ่มีมากขึ้น แต่ได้ส่งผลเสียในด้านรูปทรงและลวดลายที่เปลี่ยนไปจากลักษณะท้องถิ่น ทำให้เกิดการผลิตอย่างลวกๆ การผลิตเครื่องจักสานที่มุ่งเอาใจตลาดมากเกินไป มีการดัดแปลงรูปแบบให้แปลกไปจากเดิมโดยขาดการศึกษาและออกแบบอย่างถูกวิธี การใช้ลวดลายใหม่ๆที่บางครั้งไม่ประสานสัมพันธ์กับรูปทรงและโครงสร้างของเครื่องจักสานชนิดนั้น ทำให้สูญเสียความงามที่มีอยู่เดิมซึ่งสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น(วิบูลย์ ลี้สุวรรณ,2532)

การทำเครื่องจักสานไม้ไผ่มีกระจายอยู่ทั่วไปในทุกภาคของประเทศไทย ที่ภาคเหนือมีแหล่งผลิตสำคัญอยู่ที่จังหวัดเชียงใหม่และลำพูน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีงานหัตถกรรมจักสานที่ยังคงรูปแบบเดิมอยู่ค่อนข้างมาก (ทรงศักดิ์ ศรีบุญจิตและคณะ, 2528) แหล่งผลิตที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งคือบริเวณเขตส่งเสริมอุตสาหกรรมภาคตะวันตกของประเทศไทยครอบคลุมพื้นที่ 14 จังหวัด ทางภาคตะวันตก ประกอบด้วย จังหวัดชัยนาท สิงห์บุรี อ่างทอง พระนครศรีอยุธยา นนทบุรี ปทุมธานี สุพรรณบุรี กาญจนบุรี นครปฐม สมุทรสาคร สมุทรสงคราม ราชบุรี เพชรบุรี และประจวบคีรีขันธ์ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่กระทรวงอุตสาหกรรมเข้ามาส่งเสริมนโยบายในการกระจายอุตสาหกรรมไปสู่ภูมิภาคตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, 2532) เขตส่งเสริมอุตสาหกรรมภาคตะวันตกตามสภาพภูมิศาสตร์ในเขตนี้เต็มไปด้วยที่ราบลุ่มแม่น้ำ ภูมิภาคนี้ถือได้ว่าเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นอู่ข้าวอู่น้ำของไทย ถือเป็นแหล่งกิจกรรมที่สำคัญ ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตรเป็นหลัก มีการสร้างงานหัตถกรรมและศิลปหัตถกรรมที่เกี่ยวข้องกับอาชีพและการดำรงชีวิต มีการทำและใช้เครื่องจักสานไม้ไผ่กันเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ภูมิภาคนี้ยังเคยเป็นแหล่งวัฒนธรรมเก่าแก่ เช่น เป็นแหล่งวัฒนธรรมทวารวดี และวัฒนธรรมอยุธยาสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งยังเป็นแหล่งที่มีคนไทยเชื้อสายต่างๆ อันมีความสามารถจัดเจนทางการผลิตงานศิลปหัตถกรรมดั้งเดิมหลักแหล่งอยู่ด้วย เช่น ลาว เขมร และจีน (พยูร โมกสิกรัตน์, ม.ป.ป.) จึงกล่าวได้ว่าในเขตพื้นที่นี้เป็นถิ่นที่อุดมไปด้วยงานหัตถกรรมต่างๆ และมีคุณค่าทางความงามอยู่สูง แหล่งผลิตเครื่องจักสานไม้ไผ่ที่สำคัญในเขตส่งเสริมอุตสาหกรรมภาคตะวันตกมีอยู่หลายแห่ง เช่น หมู่บ้านยางทอง ตำบลบางเจ้าฉ่า อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง ถือเป็นหมู่บ้านที่ประกอบอาชีพทำเครื่องจักสานด้วยไม้ไผ่ ที่ใหญ่มากของประเทศไทย ชาวบ้านเกือบทุกครัวเรือนจะมีอาชีพทำเครื่องจักสานไม้ไผ่ตามแต่ความถนัดของตนเองทั้งสิ้น ไม่เพียงแต่ผู้ใหญ่เท่านั้นที่สามารถจักสานงานไม้ไผ่ได้แม้แต่เด็กเล็กๆก็ยังสามารถช่วยพ่อแม่ทำงานจักสานได้ด้วยเกือบทุกคน เครื่องจักสานไม้ไผ่ของที่นี่ส่วนใหญ่จะเป็นของใช้ในครัวเรือน เช่น กระบุง ตะกร้า กระซอน กระจาด รูปแบบจะมีความละเอียดประณีตมาก(ราชวดี งามสง่า, 2535) ที่อำเภอบางปลาม้าจังหวัดสุพรรณบุรี มีการจัดตั้งกลุ่มจักสานขึ้นเพื่อเป็นแหล่งในการถ่ายทอดความรู้และพัฒนางานจักสานไม้ไผ่ให้เป็นสินค้าที่มีคุณภาพเป็นที่ต้องการของตลาด เครื่องจักสานที่ขึ้นชื่อของอำเภอบางปลาม้าคือ ตะกร้าลายดอกพิกุลที่ทำได้ละเอียดประณีตมาก จนกระทั่งช่างสานได้รับเกียรติให้ไปถ่ายทอดความรู้ให้แก่ผู้สนใจที่ศูนย์ศิลปชีพบางไทรที่จังหวัดนครปฐมมีการทำเครื่องจักสานไม้ไผ่ประเภทของใช้ในครัวเรือนหลายชนิด เช่น

การสานกระเหล็บซึ่งถือเป็นงานจักสานที่มีทำและใช้เฉพาะกลุ่มของพวกลาวโซ่ง(กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม,2530) จังหวัดราชบุรีเป็นอีกจังหวัดหนึ่งในเขตพื้นที่ที่มีชื่อเสียงในด้านการจักสานไม้ไผ่ คือที่ตำบลพงสวาย อำเภอเมือง มีการผลิตเครื่องจักสานสืบต่อมาจากบรรพบุรุษ ในอดีตผู้ผลิตทำนาเป็นอาชีพหลัก ทำเครื่องจักสานไม้ไผ่ในช่วงที่ว่างจากการทำนา ต่อมาได้ยึดอาชีพจักสานเป็นหลักในการสร้างรายได้ให้กับครอบครัว เครื่องจักสานที่ทำกันมากในจังหวัดนี้ได้แก่เครื่องมือดักจับสัตว์ เครื่องมือที่ใช้ในการเกษตรรวมทั้งของใช้ในครัวเรือนอีกหลายชนิด(มาโนช กงกะนันท์,2526) ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีแหล่งฝึกอบรมและส่งเสริมอาชีพการทำเครื่องจักสานที่สำคัญคือศูนย์ศิลปชีพบางไทร ที่ศูนย์นี้มีการผลิตศิลปหัตถกรรมที่เป็นมรดกดั้งเดิมตามท้องถิ่นต่างๆ มีการสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ที่มีคุณค่าและมีความประณีตในฝีมือเป็นอย่างสูง มีการจัดอบรมอาชีพแก่ราษฎรโดยนำครูที่มีความชำนาญมาฝึกสอนให้(เสาวิตร์ เจริญพงศ์, 2537) นอกจากจังหวัดที่ยกตัวอย่างมาข้างต้นนี้แล้ว ยังมีการทำเครื่องจักสานไม้ไผ่กระจายอยู่ทั่วไปในเขตส่งเสริมอุตสาหกรรมภาคตะวันตก เช่น ชัยนาท ประจวบคีรีขันธ์ กาญจนบุรี เพชรบุรี แสดงให้เห็นว่าเขตส่งเสริมอุตสาหกรรมภาคตะวันตกที่ประกอบด้วยจังหวัดต่างๆรวม 14 จังหวัดนั้น เป็นพื้นที่ที่มีเครื่องจักสานไม้ไผ่ประเภทของใช้ในครัวเรือนที่มีลักษณะเฉพาะถิ่นที่เกิดจากความหลากหลายทางสภาพภูมิศาสตร์ ความหลากหลายทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม เป็นแหล่งที่มีความเจริญทางอารยธรรมที่สืบเนื่องจากอดีตมาจนถึงปัจจุบันและยังเป็นแหล่งที่มีความใกล้ชิดกับวัฒนธรรมหลวงซึ่งถือเป็นวัฒนธรรมชั้นสูงของประเทศ ในปัจจุบันเขตส่งเสริมอุตสาหกรรมเป็นแหล่งที่มีการทำเครื่องจักสานไม้ไผ่ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดแห่งหนึ่งในประเทศไทย แต่เป็นในเชิงอุตสาหกรรม มีการผลิตเครื่องจักสานที่มีรูปแบบซ้ำๆกัน มีการนำวัสดุสมัยใหม่มาใช้ในการทำเครื่องจักสาน ในขณะที่เดียวกันเครื่องจักสานหลายชนิดในพื้นที่นี้ค่อยๆสูญหายไปเนื่องจากไม่มีความจำเป็นที่จะต้องใช้ ประกอบกับขาดผู้สืบทอดผลงานจักสานดังกล่าว ทำให้เครื่องจักสานไม้ไผ่ประเภทของใช้ในครัวเรือนในพื้นที่นี้ที่เคยพบเกือบร้อยชนิดเหลืออยู่ไม่ถึง 20 ชนิด(พยุร โมสิกรัตน์,ม.ป.ป.) กล่าวได้ว่าเครื่องจักสานไม้ไผ่ในเขตส่งเสริมอุตสาหกรรมภาคตะวันตกแห่งนี้ มีลักษณะเด่นทั้งด้านรูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ฝีมือที่ประณีต เป็นแหล่งผลิตเครื่องจักสานที่สำคัญและใหญ่ที่สุดของประเทศ ปัจจุบันเครื่องจักสานหลายชนิดได้ถูกเปลี่ยนแปลงรูปแบบ ทั้งด้าน รูปทรง โครงสร้าง ลวดลาย และอีกหลายชนิดกำลังจะสูญหายไป การศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบเครื่องจักสานในเขตพื้นที่นี้ จึงเป็นประโยชน์ที่จะช่วยในการพัฒนาและอนุรักษ์เครื่องจักสานในเขตพื้นที่นี้ต่อไป

จากที่กล่าวมาทั้งหมดสรุปได้ว่า เครื่องจักสานไม้ไผ่เป็นงานหัตถกรรมและ ศิลปหัตถกรรมที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน มีความสำคัญในแง่ที่เป็นมรดกตกทอด จากบรรพบุรุษ เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นเครื่องอำนวยความสะดวก ให้แก่มนุษย์ ปัจจุบันเครื่องจักสานไม้ไผ่กลายเป็นสินค้าทำให้มีคุณค่าทางด้านเศรษฐกิจ ชาวชนบทผลิตเครื่องจักสานไม้ไผ่เป็นอาชีพเสริมยามว่างจากการทำไร่นา บางรายทำ เป็นอาชีพหลักในรูปของอุตสาหกรรมในครัวเรือน ผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานได้มีการพัฒนา เพื่อให้สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น เพื่อให้สอดคล้องกับ ความต้องการทางเศรษฐกิจ และความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม จากการเปลี่ยนแปลงเป้าหมายการผลิตเครื่องจักสานทำให้หัตถกรรมจักสานมีการพัฒนาไปอย่างรวดเร็ว ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบต่อเครื่องจักสานกล่าวคือ มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของเครื่องจักสาน ไม้ไผ่ ทั้งด้านรูปทรง โครงสร้าง และลวดลายเพื่อตอบสนองระบบการค้า ทำให้เครื่องจักสานไม้ไผ่ขาดคุณค่าทางความงาม และสูญเสียเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่มีรูปแบบสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมแต่เดิมไป โดยเฉพาะในเขตส่งเสริมอุตสาหกรรมภาคตะวันตกที่ ถือเป็นแหล่งผลิตเครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใหญ่และสำคัญของประเทศ เขตพื้นที่นี้ในอดีตมี เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่เกิดจากฝีมืออันประณีต มีรูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์ในแต่ละท้องถิ่น กำลังถูกทำลายด้วยระบบการค้า รูปทรง โครงสร้างและลวดลายของเครื่องจักสานไม้ไผ่ เปลี่ยนแปลงไป มรดกอันมีค่าอย่างที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษก็จะไม่มีไว้ให้ชนรุ่นต่อไป ได้ศึกษาและภาคภูมิใจ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง ความคิดเห็นของช่าง จักสานไม้ไผ่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบเครื่องจักสานไม้ไผ่ ประเภทของใช้ในครัว เรือน ในเขตส่งเสริมอุตสาหกรรมภาคตะวันตก ทั้งนี้เพื่อข้อมูลต่างๆที่ได้ จะนำมาซึ่ง ประโยชน์ในด้านการพัฒนาและอนุรักษ์รูปแบบของเครื่องจักสานไม้ไผ่ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ สำรวจความคิดเห็นของช่างจักสานไม้ไผ่ เกี่ยว กับ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบเครื่องจักสานไม้ไผ่ ประเภทของใช้ในครัวเรือน ในเขตส่งเสริมอุตสาหกรรมภาคตะวันตก ในด้านรูปทรง โครงสร้าง และลวดลาย
2. เพื่อศึกษาสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบเครื่องจักสานไม้ไผ่ ประเภทของ ใช้ในครัวเรือน ในเขตส่งเสริมอุตสาหกรรมภาคตะวันตก ในด้าน รูปทรง โครงสร้าง ลวดลาย

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการสำรวจความคิดเห็นของช่างจักสานไม้ไผ่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบเครื่องจักสานไม้ไผ่ ประเภทของไซในครัวเรือน ในเขตส่งเสริมอุตสาหกรรมภาคตะวันตกตามบัญชีรายชื่อผู้ประกอบการจักสานไม้ไผ่ของกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม

ข้อตกลงเบื้องต้น

การตอบข้อซักถามของช่างจักสานที่ให้ข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ ถือว่าเป็นความจริง สามารถเชื่อถือได้

คำจำกัดความที่ไซในการวิจัย

1. ช่างจักสานไม้ไผ่หมายถึง ผู้ผลิตเครื่องจักสานไม้ไผ่หรือผู้ประกอบการจักสานไม้ไผ่
2. เครื่องจักสานไม้ไผ่ประเภทของไซในครัวเรือนหมายถึง เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ทำขึ้น เพื่อการใช้สอยเป็นภาชนะ เป็นของไซในครัว รวมทั้งของไซเบ็ดเตล็ดในบ้าน เช่น กระบุง ตะกร้า กระชอน เข่ง หลัว หมวก กระเป๋า
3. รูปแบบเครื่องจักสานไม้ไผ่หมายถึง ส่วนที่กำหนดให้ถือเป็นหลักหรือแนวดำเนินการในการทำเครื่องจักสาน และเป็นสิ่งที่สามารถรับรู้ได้ด้วยตา ประกอบด้วย รูปทรง โครงสร้าง ลวดลาย
4. เขตส่งเสริมอุตสาหกรรมภาคตะวันตกหมายถึง พื้นที่ 14 จังหวัดทางภาคตะวันตกของประเทศไทย ประกอบด้วย จังหวัดกาญจนบุรี ชัยนาท นครปฐม นนทบุรี ปทุมธานี ประจวบคีรีขันธ์ เพชรบุรี ราชบุรี สิงห์บุรี สุพรรณบุรี สมุทรสาคร สมุทรสงคราม อยุธยา อ่างทอง

วิธีดำเนินการวิจัย

1. การศึกษาข้อมูล

ผู้วิจัยได้ศึกษาจากเอกสาร หนังสือ บทความ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งสอบถาม สัมภาษณ์จากบุคคลที่มีความรู้และเชี่ยวชาญทางด้านเครื่องจักสานไม้ไผ่

2. ประชากรที่ใช้ในการวิจัย

กลุ่มประชากรที่ใช้ในการวิจัย คือ ช่างจักสานไม้ไผ่จำนวน 144 ท่าน ตามบัญชีรายชื่อของกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม

3. เครื่องที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้เป็นแบบสอบถาม ซึ่งแบ่งเป็น 2 ตอน คือ ตอนที่ 1 เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับสถานภาพผู้ตอบ เป็นแบบสอบถามแบบเลือกตอบและแบบปลายเปิด

ตอนที่ 2 เป็นแบบสอบถามความคิดเห็น เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบเครื่องจักสานไม้ไผ่ประเภทของใช้ในครัวเรือน ในด้าน รูปทรง โครงสร้าง ลวดลาย เป็นแบบสอบถามแบบเลือกตอบและแบบปลายเปิด

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยเป็นผู้ออกไปเก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามด้วยตนเองทั้งหมด โดยทำการเก็บข้อมูลในช่วงระหว่างเดือนธันวาคม พ.ศ. 2540 ถึง เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2541

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

1 นำแบบสอบถามตอนที่ 1 มาแจกแจงความถี่และวิเคราะห์โดยหาค่าร้อยละ แล้วนำเสนอในรูปตารางประกอบความเรียง

2 นำแบบสอบถามตอนที่ 2 มาแจกแจงความถี่ หาค่าร้อยละ นำส่วนที่เป็นปลายเปิดมาวิเคราะห์โดยจัดลำดับความคิดเห็นเป็นความถี่ และเรียงลำดับจากมากไปหาน้อย แล้วนำเสนอในรูปตารางประกอบความเรียง

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบเครื่องจักสานไม้ไผ่ประเภทของใช้ในครัวเรือน ในเขตส่งเสริมอุตสาหกรรมภาคตะวันตกของประเทศไทย เพื่อนำไปใช้เป็นแนวทางพัฒนาและอนุรักษ์เครื่องจักสานไม้ไผ่ต่อไป

2. ข้อมูลที่ได้เป็นประโยชน์ต่อผู้ผลิต ผู้สนใจและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในการที่จะนำข้อมูลไปใช้ในการวิเคราะห์และออกแบบผลิตภัณฑ์จักสานไม้ไผ่ ให้มีความเหมาะสมกับการใช้สอย และไม่ทำลายคุณค่าทางด้านความงามและเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น
3. ข้อมูลที่ได้เป็นประโยชน์สำหรับผู้สนใจศึกษา ค้นคว้า วิจัย ต่อไป